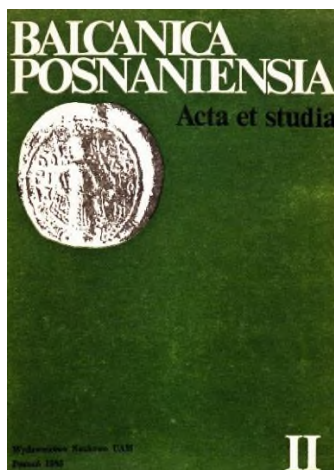

Wasilewski Tadeusz, *Borys I – książę czy król Bułgarii?*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1985, t. 2, s. 33–42.

<https://doi.org/10.14746/bp.1985.2.3>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54814>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

BORYS I — KSIĄŻĘ CZY KRÓL BULGARII?

TADEUSZ WASILEWSKI

Najstarszym i najczęściej nadawanym przez Bizancjum tytułem władców Bułgarii był *kyrios* równoznaczny z łacińskim *dominus*. W ten sposób określała władców Bułgarii zaginiona kronika bizantyńska — wspólne źródło dwóch kronikarzy bizantyńskich, patriarchy Nikefora i Theofanesa Wyznawcy¹.

Obok tego tytułu obaj ci kronikarze używają w partiach niezależnych od swego wspólnego źródła także określenia archont Bułgarów².

W najstarszych inskrypcjach protobułgarskich w języku greckim władca bułgarski tytułowany jest krótko archontem. Tytulatura ta występuje w inskrypcjach wrytych obok słynnego Jeźdźca z Madary przy imionach chanów Terwela i Kruma³.

Dopiero za panowania chana Omurtaga na inskrypcjach upamiętniających wznoszone przez niego budowle pojawia się obok jego protobułgarskiego tytułu „kana sybigi” tytuł *ho ek Theou archon*. Po raz pierwszy występuje na inskrypcji wrytej w indykcji 15, to jest w roku 822⁴.

Nowy tytuł został uformowany językowo pod wpływem tytulatury bizantyńskiej *ho ek Theou basileus*, używanej na monetach i pieczęciach cesarskich od Konstantyna V do Bazylego I⁵ i w aklamacjach cesarskich przytoczonych przez Konstantyna Porfirogenetę⁶. Stanowił jednak bez wątpienia tytuł

¹ V. Beševliev, Κύριος Βουλγαρίδας bei Theophanes, Byzantinische Zeitschrift, 41, 1941, s. 289 - 298.

² Terwel archon Bulgaron, Nicephorus Archiepiscopus Constantinopolitanus. Opuscula historica, ed. C. de Boor, Leipzig 1880, p. 41, w. 11.

³ V. Beševliev, Първобългарски надписи, София 1979, nr 1, Ic, s. 93. (cyt. dalej Beševliev, Nadpisi).

⁴ Beševliev, Nadpisi, nr 57, s. 201 i komentarz, s. 202. Nie przywiązywaliśmy natomiast znaczenia do występowania skróconej tytulatury w formule datacyjnej *de onoma tou archontos estin Omortag*, ibidem, nr 56, w. 28 - 30, s. 193. W datacji nie musiał wystąpić pełny tytuł.

⁵ W. Wroth, Catalogue of Imperial Byzantine Coins in the British Museum, London 1908, II, pp. 380 - 436, G. Zacos — A. Vegliery, Byzantine Lead Seals, I, Basel 1972, nry 18, 19, 53, 54.

⁶ Constantini Porphyrogeneti, De cerimoniis aulae byzantinae libri duo graece et latini e recensione J. J. Reiskii, Bonn, vol. I 1829, lib. I, cap. 93, p. 427 n. (cytuje dalej C. P. De cerim.)

staroturecki, tylko wyrażony w greckiej formule, spotykany na iskrypcjach orchońskich: *tāngriḍā bolmys̄ quan* lub *tāngri jaratmys̄ quan*, co oznacza w przekładzie: został dzięki Niebu chanem (lub) został ustanowiony przez Niebo chanem⁷.

Przybranie nowego tytułu *ek Theou archon* wiąże Beševliev z następstwami wielkiego zwycięstwa chana Kruma odniesionego 26 lipca 811 r. nad cesarzem Nikeforem i dążeniem chanów do podkreślenia nowo zdobytej pełnej niezależności od Bizancjum⁸. Uważa jednak, że tytuł powyższy przyznało Bizancjum Omurtagowi traktatem zawartym na przełomie 819 i 820 roku⁹.

Nowy tytuł nie mógł jednak wyrażać pełnej niezależności, gdyż władcy bułgarscy przyjmując *chryzobulle* cesarskie, zawierające koncesje przyznawane im na trzydziestoletnie okresy, uznawali tym samym autorytet i wyższość cesarzy. Co więcej, nie mamy ani jednego pozytywnego dowodu stwierdzającego uznanie w IX w. tego tytułu przez Cesarstwo Bizantyńskie.

Nie występuje on również w zachowanych fragmentarycznie tekstach traktatów bułgarsko-bizantyńskich, wyrzuty na kamiennych kolumnach lub płytach zawierających teksty pochodzące z *chryzobulli* cesarskich, potwierdzających traktat zawierany z reguły na lat 30, a Pseudo-Genesios tytułuje Omurtaga ogólnikowo według dawnych zasad *ho kyrios Boulgarias*¹⁰.

Według inskrypcji z czasów chana Małamira tytuł [*ho ek The*]ou archon nosił już jego dziad Krum, podczas gdy ojciec występuje tylko jako *ho a[rchon Omourtag]*. Również sam Małamir występuje w tejże inskrypcji tylko jako *ho archon ho Malamir*, a następnie jako *ho archon ho hyperfimos*¹¹. Natomiast jego brat i następca na tronie Presian-Zwinica wystąpił w inskrypcji z Filipi opisującej jego wojnę z Bizancjum jako [*to*]n polon Boulgaron [*ho*] ek Theou archon ho Persianos¹².

Uważamy zatem, że w pierwszej połowie IX w. tytuł *ho ek Theou archon* był przez władców bułgarskich używany tylko sporadycznie, być może wyłącznie wówczas, gdy znajdowali się w stanie wojny z Bizancjum, gdyż nie uznawali go cesarze bizantyńscy.

Jedynym tytułem przyznawanym władcom Bułgarii przez dworską kancelarię bizantyńską był tytuł archonta. Zrównywał on ich w pewnym stopniu z innymi władcami, przede wszystkim strefy północnej, stepowej, noszącymi

⁷ J. Marquart, *Die chronologie der alttürkischen Inschriften*, Leipzig 1893, s. 40, przyp. 1.

⁸ Beševliev, *Nadpisi*, Uvod, s. 71.

⁹ Ibidem s. 202, por. inskrypcję nr 43, s. 165 - 168.

¹⁰ Joseph Genesius (*libr*) *Regum*, rec. C. Lachmann, Bonnæ 1834, p. 32 n.

¹¹ Beševliev, *Nadpisi*, nr 13, s. 127 i komentarz s. 129. Odnosił on tytuł *ho ek Theou archon* do samego Małamira, podczas gdy odnosił się do Kruma, który musiał mieć jakiś tytuł i nie mógł wystąpić w inskrypcji tylko z samym imieniem.

¹² Ibidem, nr 14, s. 132 - 133. O identyfikacji Zwinicy z Presjanem, zob. T. Wasilewski, *Les successeurs du khan Omourtag: Malamir et Presian-Zvinitsa*, *Studia in honorem Veselini Beševliev*, Sofia 1978, s. 504 - 509.

podobne tytuły archontami Rusi, Węgrów i Pieczyngów, a także z licznymi władcami słowiańskimi, armeńskimi i kaukaskimi¹³.

Tytuł archonta nosił także syn Presiana-Zwinicy książę Borys, nawet po przyjęciu chrztu.

Bezpośrednie potwierdzenie faktu nadawania mu przez kancelarię bizantyńską tego tytułu znajdujemy w aktach soboru obradującego w 869 i 870 r. w Konstantynopolu. Wystąpili na nim *archontes tou te Michael tou eksochatou kai lamprotatou archontos Boulgarias*¹⁴. W aktach łacińskich tego soboru wymienieni zostali pod dniem 28 lutego 870 r. *gloriosissimi iudices Michaelis sublimissimi principis Boulgariae*¹⁵. Również w nagłówkach dwóch listów patriarchy Focjusza pisanych wkrótce po przyjęciu chrztu przez Bułgarów, a przed schyłkiem 866 r. ich adresat, książę Borys, nazwany jest Michałem archontem Bułgarii¹⁶.

Tak samo tytułowano go w jego własnym państwie — najwidoczniej tytułaturę archont Bułgarii przyznawała mu *chryzobulla* cesarska potwierdzająca traktat pokojowy bizantyńsko-bułgarski zawarty w 863 r.¹⁷, a przewidujący przyjęcie chrztu z Bizancjum, którego ustaleniom Borys podporządkował się.

W inskrypcji wyrytej na słupie kamiennym upamiętniającym przyjęcie chrztu przez Bułgarów w 865/866 r. nosi tytuł [*ho archon Boulgarias Boris*]¹⁸. Analogiczny tytuł został wyryty na pieczęci Michała archonta Bułgarii pochodzącej z IX wieku¹⁹. Wbrew zastrzeżeniom Vincenta Laurenta²⁰ uważamy, że tytuł ten mógł nosić w IX wieku przede wszystkim władca Bułgarii. Ostatnio również Veselin Beševliev stwierdził, że pieczęć ta nie może należeć do księcia Borysa, gdyż władca ten nosiłby na niej tytuł archonta Bułgarów, a nie Bułgarii²¹.

Przytoczone oficjalne tytuły księcia Michała-Borysa, zwłaszcza te, które występują w aktach ósmego soboru dowodzą, że tytułował się archontem

¹³ C. P. *De cerim.* I, lib. II, cap. 48, p. 686, 5 — p. 692, 2.

¹⁴ Mansi J. B. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XVI col. 389 E — 392 A.

¹⁵ Ibidem, col. 157 CD — 158 B. por. Gy. Moravcsik, *Die Namenliste der bulgarischen Gesandten am Konzil von J. 869/870*, Izvestija na Istorickoskoto Družestvo v Sofija, XIII, 1933, s. 8 - 28.

¹⁶ Migne, *Patrologia Graeco-Latina*, CII 1860, col. 585 n. A. Papadopoulos-Kerameus, *Sanctissimi patriarchae Photii archiepiscopi Constantinopoli epistolae* XLV, Petropoli 1896.

¹⁷ Zob. szerzej T. Wasilewski, *Bizancjum i Słowianie w IX wieku. Studia z dziejów stosunków politycznych i kulturalnych*, Warszawa 1972, s. 126 - 130.

¹⁸ J. Ivanov, *B'lgarski starini iz Makedonija*, wyd. 2, Sofija 1931, s. 15 - 16.

¹⁹ Wyd. N. A. Mušmov, *Monetite i pečatite na b'lgarskite care*, Sofija 1926, oraz Izvestija na Arheologičeskija Institut, V, 1928 - 1929, Sofija, s. 225 - 230.

²⁰ V. Laurent, *Bulletin de sigillographie byzantine. Quinze Année de découvertes et d'étude (1915 - 1929)*, Byzantion, 5, 1929, s. 600.

²¹ Beševliev, *Nadpisi*, Uvod, s. 73 i przyp. 363.

Bułgarii a nie archontem Bułgarów. Można też wątpić czy tytuł Symeona wyryty na inskrypcji na słupie granicznym w 904 r. *ek Theou arch[ontos] Boulgar* winien brzmieć *Boulgaron* — jak proponowali Fiodor Uspenskijski w 1898 r.²² i za nim Beševliev — czy *Boulgarias*. Odpowiedź na to pytanie nie ma jednak większego znaczenia, gdyż obie formy tej tytulatury były stosowane przez Bizantyńczyków jednocześnie.

W następnych latach panowania Borysa I oficjalna tytulatura nadawana mu przez Bizancjum — archont Bułgarii — uległa zmianie zastąpiona przez nowy tytuł *ek Theou archon Boulgarias*, pojawiający się dotąd tylko na inskrypcjach bułgarskich, a nie używany i najwyraźniej nie uznawany przez Bizancjum.

List patriarchy Focjusza, zawiadamiający Borysa o śmierci cesarza Bazylego z 29 sierpnia 886 r., został zaopatrzony w adres odbiorcy: *Michael ek Theou archonti Boulgarias*²³. Tytuł ten przyznał zatem Borysowi bułgarskiemu już cesarz Bazyl I Macedończyk.

Uściślenie momentu zmiany tytulatury monarszej Borysa bułgarskiego przynoszą źródła łacińskie powstałe w państwie Karolingów. Źródła narracyjne — roczniki frankijskie — opisując stosunki frankijsko-bułgarskie w pierwszej połowie IX w. dają chanowi bułgarskiemu Omurtagowi tytuł *rex Bulgarorum*²⁴.

Nie pozwalają one jednak na ustalenie oficjalnej tytulatury, gdyż tytuły *reges* kronikarze łacínscy nadawali większości władców krajów barbarzyńskich, a zwłaszcza pogańskich i odległych²⁵.

Po raz pierwszy tytulaturę oficjalną Borysa przekazał cesarz Ludwik II w 871 roku stwierdzając, że władcę Bułgarii tytułują Frankowie *neque principem Vulgarum, set regem vel dominum Vulgarum*²⁶. Tytuł *dominus* — odpowiednik greckiego *kyrios* jest niewątpliwie tytułem starszym, a tytuł *rex* tytułem nowym.

Ta nowa tytulatura monarsza występuje najpełniej w korespondencji papieża Jana VIII adresowanej *dilectissimo filio nostro Michaheli christianissimo*

²² F. Uspenskijski, *Dva istoričeskija nadpisi: 2. Pograničnyj stolb meždú Vizantiej i Bolgarij pri Simeone*, Izvestija Russkogo Arheologičeskogo Instituta v Konstantinopole, III, (Sofija) 1898, s. 186.

²³ Wyd. B. Laourdas, *A new Letter of Photias to Boris*; cytuję według przedruku w: Gr¹cki Izvori za B¹lgarskata Istorija, IV, 1961, (Sofija), s. 104 - 105.

²⁴ *Annales Einhardi* sub an. 824, 826 *rex Bulgarorum Omortag, regi Bulgarorum legati*, ed. G. Pertz, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, I. Hannoverae 1826, pp. 212, 214 (cytuje dalej MGH SS). *Chronicon Venetum vulgo Altinate* tytułuje Kruma *princeps Vulgarus*, MGH SS XIV, c. p. 65, p. 30 - 32.

²⁵ Por. A. N. Solovjev, „Reges” et „Regnum Russiae” au moyen âge, Byzantion, 36, 1966, fasc. 1, s. 144 - 173.

²⁶ Wyd. W. Henze, *MGH Epistolae VII*, p. 388, l. 16 - 17. (cytuje dalej Ep).

regi²⁷. W liście pisanym do doradców Borysa w maju 879 r. tytułował go papież *dilectus filius noster, Michael rex Vulgarorum senior vester*²⁸, a list pisany 8 czerwca 879 r. skierował *dilecto ac spirituali filio Michaheli glorioso regi*²⁹. W innym liście, pisanym na przełomie czerwca i lipca tegoż roku, zwracał się papież Jan VIII do niego z wyrazami podziękii w następujących słowach: *multas regie excellentie vestre gratias agimus*³⁰. Dla porównania dodajmy, że w analogiczny sposób: *excellentie vestre*, zwrócił się papież w sierpniu 879 r. do cesarza Bizancjum³¹, natomiast w roku następnym Świętopelka morawskiego zaszczylił tylko tytułami *gloriosus comes, industria tua*³², Zdzisław Chorwacki był dla niego *dilectus filius comes Sclavorum*, a jego następcą Branimir *dilectus filius, nobilitas tua*³³.

Stwierdzamy zatem, że między początkiem 870 a 879 rokiem, a sądząc z listu cesarza Ludwika II w 870 lub początkach 871 r., zaszła zmiana w tytułaturze Borysa. Bizancjum przyznało mu tytuł *ek Theou archon*, zachód łaciński uznając ten akt zaczął go tytułować *rex*, a papież określał tytułami monarszymi *dilectissimus filius, regia excellentia vestra*.

Przyznanie przez cesarza bizantyńskiego władcy bułgarskiemu tytułu *ek Theou archon* stwierdza Konstantyn Porfirogeneta w swym dziele *De cerimoniis aulae byzantinae*, w którym zamieścił w rozdziale 48 wykaz władców otrzymujących listy cesarskie³⁴. Bułgaria znalazła się w nim w jednej grupie z ludami północnymi, przeważnie pasterskimi, Chazarami, Rusią, Węgrami i Pieczyngami³⁵. Do niedawna adresowano, według Konstantyna Porfirogenety, listy *eis ton ek Theou archonta Boulgarias*, a cesarze Konstantyn i Roman zwracali się *pros ton pepothemenon kai pneumatikon hemon teknon kai ek Theou archonta tou christianikotatou ethnos ton Boulgaron*³⁶.

Najbliższą analogią do przyznania władcy Bułgarii rodzimego, czyli według terminologii bizantyńskiej „etnicznego” tytułu *ek Theou archon*, jest nadanie również „etnicznych” tytułów „archonci archontów” kolejno kilku władcom

²⁷ Ibidem, *Ep.* 67, p. 60, l. 32 - 33.

²⁸ Ibidem, *Ep.* 183, p. 147, w. 1 - 2, 6 - 18. por. *Ep.* 184, p. 147, w. 19 - 20, 24 - 34.

²⁹ Ibidem, *Ep.* 192, p. 153, w. 30 - 32, 36 - 38, p. 154, w. 1 - 27. por. *Ep.* 298, p. 260, w. 7 - 8.

³⁰ Ibidem, *Ep.* 198, p. 158, w. 24 - 26, 30 - 37, p. 159, w. 1 - 26.

³¹ Ibidem, *Ep.* 207, p. 166, w. 173.

³² Ibidem, *Ep.* 255, p. 222, w. 27 - 28.

³³ Ibidem, *Ep.* 184, p. 147, *Ep.* 190, p. 152, w. 4 - 5.

³⁴ *C. P. De cerim.* II, cap. 48, p. 686, w. 5, p. 672, w. 2.

³⁵ Zob. ustalenia J. Ferluga, *Lista adresa za strane vladare iz knjige o ceremonijama*, Zbornik Radova Vizantološkog Instituta, Beograd, 12, 1970, s. 157 - 178, a zwłaszcza, s. 162 — według podziału J. Ferluga grupa F.

³⁶ *C. P. De cerim.* I., lib. II, cap. 48, p. 690, w. 6 - 10. Ten sam tytuł *ek Theou archon* występuje również w formułach pozdrowienia przez posłów bułgarskich cesarza i odpowiedzi logotety dromosu, ibidem, lib. II, cap. 47, w. 5 - 6, 13 - 14.

armeńskim³⁷. Pierwszy z tych tytułów — bułgarski — stanowi grecką kalkę starotureckiej tytulatury przytoczonej już wyżej³⁸, drugi stanowi grecki przekład armeńskiej tytulatury *iszenac iszan*, używanej w epoce wczesno-bizantyńskiej lub nieco późniejszej tytulatury występującej najwcześniej w 838 r. *ter teranc*. Arabski jej przekład brzmiał *batriq al-batariqa*³⁹.

W przytoczonym już rozdziale 48 *De cerimoniis aulae byzantinae* władca Armenii nosi dwa tytuły: stary — wcześniejszy — w formule początkowej listu: *perifanestatos protos, pneumatikos hios* i nowy — w adresie listu *archon ton archonton*⁴⁰.

Okoliczności nadania tytułu archont archontów przedstawił Konstantyn Porfirogeneta w dziele zwanym *De administrando imperio*. Tytuł ten otrzymał około 928 roku Aszot Erkat (Żelazny) otrzymawszy status zależności od Cesarstwa Bizantyńskiego jako *doũlos toũ basilēos tōn Romaïon*. Odtąd archont archontów jest przez cesarza mianowany (*proballōmenos*) i otrzymuje od niego insygnia władzy (*kaï tō toioũton dechōmenos aksiomata*)⁴¹.

Drugim władcą podniesionym w hierarchii był archont Waspurakanu, tytułowany tylko archontem jeszcze w rozdziale 43 *De administrando imperio*⁴², „który obecnie posiada godność archonta archontów” (*nŷn timetheis archon ton archonton*)⁴³. Wyróżnienie tytularne nadane około 930 roku przez cesarza Gagikowi Artstruni polegało niewątpliwie na przesłaniu mu insygniów królewskich, przede wszystkim korony⁴⁴. W taki sam sposób nadał mu w 908 lub 914 r. władca arabski Jusuf ben Abi' as-Sadz wraz z koroną królewską perski odpowiednik tytułu archonta archontów, godność szach-in-szacha Waspurakanu⁴⁵.

Badacz armeński z Leningradu N. Juzbašjan uważa, że tytuł archonta

³⁷ C. P. *De cerim.* I, lib. II, cap. 48, p. 686, w. 22 - 23 (władca Wielkiej Armenii), p. 687, w. 4 - 8 (władca Waspurakanu).

³⁸ Zob. wyżej przyp. 7.

³⁹ N. Youzbashian (N. Juzbašjan), *Some legal problems in the international relations Armenia and Byzantium in the IX - Xth centuries*, (w:) Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines, Athenes 1980, s. 394.

⁴⁰ C. P. *De cerim.* I, lib. II cap. 48, p. 690, w. 6 - 16.

⁴¹ Constantini Porphyrogeneti, *De administrando imperii*. Greek text edited by Gy. Moravcsik, English translation by R. J. H. Jenkins, Budapest 1949, cap. 44 (45 - 47). (cytuję dalej C. P. *De adm. imp.*); por. także list patriarchy Mikołaja Mistyka do Aszota II, tytułowanego *archon ton archonton*, V. Grumel, *Les Regestes des actes du Patriarchat de Constantinople*, II, 1936, nr 717.

⁴² C. P. *De adm. imp.* 43/111, 130.

⁴³ C. P. *De cerim.* I, lib. II, cap. 48, p. 687, w. 4 - 8.

⁴⁴ Gagika I tytułuje już archontem archontów cesarz Roman I, w liście z lat 929 - 943, Darrouzes, *Revue des Études Byzantines*, 14, 1956.

⁴⁵ R. Grousset, *Histoire de l'Arménie des origines à 1071*, Paris 1947, s. 433 - 434 na podstawie kronik armeńskich Jana Katolikosa i Tomasza Ardzrouni.

archontów mógł być używany tylko przez króla i wobec tego był w Bizancjum jego odpowiednikiem⁴⁶.

Tę samą konstatację możemy odnieść również do Bulgarii. Przyznanie Borysowi w 870 r. tytułu *ek Theou archon* było równoznaczne z podniesieniem go do godności królewskiej i tak też zostało odczytane przez Franków. Wyniesienie Borysa bułgarskiego w hierarchii władców należących do bizantyńskiej rodziny władców i ludów było świeckim odpowiednikiem wyniesienia Kościoła bułgarskiego do rangi arcybiskupstwa autokefalicznego obejmującego szereg podległych mu diecezji⁴⁷. Powołanie do życia przez sobór konstantynopolitański tak wysoko usytuowanej w hierarchii prowincji kościelnej staje się bardziej zrozumiałe po stwierdzeniu, że utworzono ją dla nowo powstałej monarchii.

Skromność tytułu przyznanego nowemu królowi przez cesarza Bazylego I była wynikiem panującej wówczas ideologii imperialnej. Od czasu przekształcenia przez cesarza Herakliusza przed 629 rokiem tytułu *basileus* w tytuł oficjalny, zastępujący wcześniejszego *augusta*, Bizancjum odmawiało nadawania władcóm nie tylko tytułu *basileus*, lecz także tytułu *rex*, który stanowił jego łaciński odpowiednik. Wyjątkowo tylko władcy państw germańskich, z którymi cesarze bizantyńscy już w V - VII w. utrzymywali stosunki dyplomatyczne, jeszcze w X wieku tytułowani byli nadal *riksami*. Był to zbarbaryzowany przez Greków tytuł łaciński *rex*.

W przytaczanym kilkakrotnie wykazie władców, z którymi cesarze prowadzili korespondencję, zamieszczonym w *De cerimoniis aulae byzantinae* tylko władcóm kilku państw germańskich, postfrankijskich, nawet tych, które nie były nigdy królestwami, przysługiwał tytuł *riks* (*rex*). Natomiast tytułu tego nie uzyskiwali w X i XI w. władcy państw należących do kręgu kultury łacińskiej, nawet po otrzymaniu korony od cesarza bizantyńskiego, nie mówiąc już o koronach przysyłanych przez papieży bądź cesarzy łacińskich. Królów chorwackich tytułowali Bizantyńczycy archontami, a koronowanym władcóm Węgier nadawali, tak jak Borysowi I, tytuł „etniczny”, w tym wypadku słowiański *krales*⁴⁸.

Uzyskując godność królewską nie mógł więc Borys I otrzymać od cesarza Bizancjum tytułu królewskiego, lecz musiał zadowolić się uznaniem starego

⁴⁶ Youzbashian, o.c., s. 397.

⁴⁷ W. Swoboda, *L'origine de l'organisation ecclésiastique en Bulgarie et ses rapports avec le patriarcat constantinopolitain* (870 - 919), *Byzantinobulgarica*, 2, 1966, s. 67 - 81.

⁴⁸ Tytuł *ὁ κράτης* został umieszczony nawet na tzw. koronie greckiej (*corona graeca*) przysłanej przez cesarza Michała VII Dukasa księciu Gejzie, J. Kelleher, *The Holy Crown of Hungary*, Rome 1951, s. 64 - 71, M. Bárány-Oberschall, *Die Sankte Stephans-Krone und die Insignen des Königreichs Ungarn*, Köln-Detroit-Wien 1961, s. 34 - 41. Por. V. Vavřinek, *Ugrskij korol dans la vie vieux-slave de Methode*, *Byzantinoslavica*, XXV, 2, 1964, s. 261 - 269.

protobułgarskiego tytułu „etnicznego”. Otrzymał natomiast — zgodnie ze zwyczajem bizantyńskim — odpowiadające jego nowej godności insygnia.

Na posthellenistycznym wschodzie, włącznie z Armenią i Kaukazem, głównym insygnium królewskim był od dawna diadem lub metalowa korona, którą przysyłali książętom wynoszonym do monarszej godności zarówno władcy arabscy, jak i cesarze Binacjum.

Odmienne od tych zwyczaje panowały od schyłku starożytności na barbarzyńskim, germańskim zachodzie i koczowniczym wschodzie Europy. Władcy Germanów, Normanów, Hunów, Bułgarów, Awarów, Turków, Chazarów, Pieczyngów, Węgrów, a później także Rusów nie uznawali ani diadem, ani korony-stemmy za symbol swej władzy i dostojęstwa. Do wyjątków należeli Chlodwik, katolicki król Franków i jabgu-chan Turków, który miał zostać cesarskim zięciem⁴⁹.

Jedynym uznawanym przez władców północnej i wschodniej Europy insygnium był hełm, wkładany również przez Bizantyńczyków na znak triumfu, nazwany przez nich później kamelaukionem czyli koroną zamkniętą⁵⁰.

Podobny hełm, a nigdy koronę, nosili już królowie Ostrogotów. Nie otrzymali go z Bizancjum, gdyż cesarz przysłał Teodorykowi Wielkiemu jako główne insygnium władzy purpurową szatę. Po śmierci króla Ostrogotów, Totili, w bitwie pod Busta Gallorum (Tagina) w Apeninach, w lipcu lub w sierpniu 552 r., jego wspinały kask, nazwany w początku IX w. przez Teofanesa Wyznawcę *kamelaukionem*⁵¹, przywieziony do Konstantynopola stał się już w 638 r. głównym insygnium cesarza. Był to rodzaj hełmu z zapięciem, tworzący koronę-kask pozbawioną aplikacji chroniących uszy i nos. Zwano go także *basilikos pilos*. Również Konstantyn Porfirogeneta wymienia koronę (*stemma*), którą nazywa koroną Konstantyna Wielkiego. Korona ta, zapewne pochodzenia wotywnego z łupów wojennych, przechowywana była w kościele świętej Zofii. Twierdzi następnie tenże Konstantyn Porfirogeneta w *De administrando imperio*, że barbarzyńcy, Chazarowie, Turcy, Rusowie, jakkolwiek inny naród północny, a także Scytowie, czyli zapewne Słowianie, zwracają się z żądaniami szat cesarskich i diademów zwanych *kamelaukia*. Należy im odmawiać, gdyż jest to dar boski⁵². Władcy i książęta plemienni tej części Europy uznawali zatem oprócz szat cesarskich tylko kamelaukiony i niewątpliwie je nosili.

⁴⁹ Koronacje te zostały przedstawione w artykule: T. Wasilewski, *La couronne royale — symbole de dépendance à l'époque du haut Moyen Age. Les deux couronnements de Boleslav le Vaillant prince de Pologne*, La Pologne au XVe Congrès International des Sciences Historiques à Bucarest, Wrocław 1980, s. 30 - 31.

⁵⁰ Por. monografię E. Piltz, *Kamelaukion et mitra. Insignes byzantins impériaux et ecclésiastiques*, Stockholm 1977.

⁵¹ Theophanes Confessor, *Chronographia*, rec. C. de Boor, I, Leipzig 1883, p. 228 rok 6044.

⁵² *C. P. De adm. imp.* cap. 13/24 - 33, p. 66. Por. E. Piltz, o. c., s. 29.

Do władców noszących *kamelaukia* należeli bez wątpienia także chanowie Bułgarów, nie wymienieni w powyższym wyliczeniu, gdyż posiadali w momencie powstawania *De administrando imperio* tytuł i koronę-stennę cesarską. Częściowe potwierdzenie tej hipotezy znajdujemy w przekazie Jana Skylitzesa o odebraniu w 971 roku carowi Borysowi II, synowi Piotra, w związku z likwidacją jego państwa nie tylko stemmy cesarskiej, lecz także tiary ze lnu (*eks byssu*)⁵³. Insygnium cesarskim była stemma, wobec tego tiara ze lnu należała do jeszcze wcześniejszych królewskich insygniów, używanych być może wymiennie z wojennym kamelaukionem, należącym do tego samego, co tiara typu insygniów.

Przypuszczamy zatem, że Borys I uzyskawszy godność królewską otrzymał z Bizancjum jedynie szaty — zapewne purpurowe, jak wskazywałaby analogia ostrogocka — i niektóre inne poza koroną insygnia królewskie⁵⁴.

Większe znaczenie, niż tytuł „etniczny”, miało nadanie nowemu monarsze, oprócz szat królewskich, tytułu syna duchowego. Borysa z cesarzową Teodorą łączyły według tradycji zanotowanej w X w. więzy „przyjaźni”, natomiast Leon Choïrosfaktes w latach 893 - 896 nazywał w swych listach Symeona, wiaćcę Bułgarów, duchowym synem cesarza Leona VI Mądrego⁵⁵. Franz Dölger uważał, że tytuł synowski uzyskał już Borys I na mocy traktatu zawartego z Bizancjum w 863 r.⁵⁶. Liczne przykłady zebrane przez nas w przytoczonym powyżej artykule⁵⁷ wskazują jednak, że tytuł synów otrzymywali władcy wraz z tytułem i koronami lub szatami królewskimi. Borys I otrzymał podobne wyróżnienia nie w 863 r., lecz dopiero w 869/870 roku, bez wątpienia wraz z tytułem synowskim.

Z powyższych ustaleń wynikają następujące wnioski: Bizantyńczycy nadawali od VII w. władcom bułgarskim tytuły *kyrios* lub *archont*. W okresie panowania chanów Omurtaga (ok. 816- ok. 831) i Małamira (ok. 831 - ok. 836) Bułgarzy nadawali w inskrypcjach greckich swym władcom tytuł *ek Theou archon*, stanowiący przekład grecki (uformowany pod wpływem tytułatury cesarskiej) własnej starotureckiej tytułatury chana brzmiącej w przekładzie:

⁵³ *Leonis diaconi Caloënsis historiae libri decem...* rec. C. B. Hasii, Bonnae 1828, p. 158 - 159, *Joannis Skylitzae Synopsis Historiarum*, recensuit J. Thurn, Berolini et Novi Eboraci 1973, p. 310, w. 65 - 66.

⁵⁴ Szaty królewskie i jakieś insygnia nosił Borys I w czasie uroczystości, *rex* (Borys) *regis ornamentis indutus coram populo procederet*, *Annales Einsidlenses* sub anno 866, ed. G. Pertz, MGH SS III, p. 140.

⁵⁵ Theophanes Continuatus, *Chronographia*, rec. I. Bekker, Bonnae 1838, p. 165.

⁵⁶ G. Kolias, *Léon Choerosphaktes, magister, proconsul et patrice. Biographie-Correspondence* (texte et Traduction). Texte und Forschungen zur Byzantinisch-neugriechischen Philologie, Athènes, 31, 1939, listy nr 2 i 4, p. 79 - 81, nr 18, p. 89.

⁵⁷ F. Dölger, *Die mittelalterliche „Familie der Fürsten und Völker“ und der Bulgarenherrscher* (1943), (w:) tegoż, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Ettal 1953, s. 186 n.

„został dzięki Niebu chanem”. Ten „etniczny” tytuł protobułgarski używany przede wszystkim w okresach wojen bułgarsko-bizantyńskich nie był uznawany przez cesarzy Bizancjum.

Po zawarciu w 863 r. traktatu pokojowego z Bizancjum Borys I nosił zgodnie z jego postanowieniem tytuł archonta Bułgarii. Dopiero w 869/870 r. łącznie z utworzeniem w Bułgarii arcybiskupstwa autokefalicznego, podporządkowanego bezpośrednio synodowi patriarchszemu, otrzymał Borys I uznanie dawnego tytułu „etnicznego” chanów *ek Theou archon*, jako swego tytułu monarszego, szaty i insygnia królewskie bez korony oraz tytuł duchowego syna cesarza Bazylego I. Korony nie otrzymał, gdyż chanowie bułgarscy używali jako symbolu swej władzy *kamelaukionu* lub tiary. Wyniesienie Borysa I przez cesarza Bazylego I do godności monarszej i synowskiej znalazło wyraz w tytulaturze przyznawanej mu odtąd przez papieży: *rex Vulgarorum*, *dilectissimus* lub *dilectus ac spiritualis filius*, a zwłaszcza w tytule *regia excellentia vestra*.

Uniwersytet Warszawski (Warszawa)

BORIS Ier — PRINCE OU ROI DES BULGARES?

Résumé

Les Byzantins donnaient aux souverains bulgares, depuis le VIIe siècle, le titre de kyrios ou celui d'archonte. Au temps des khans Omourtag (ca. 816 — ca. 831) et Malamir (ca. 831 — ca. 836), les Bulgares, dans les inscriptions grecques, donnaient à leur souverain le titre de *ek theou arkhon*: ils traduisaient ainsi, sous influence de la titulature impériale, la titulature turque du khan, dont la traduction littérale serait „il est devenu khan grâce au Ciel”. Ce titre „ethnique” protobulgare, employé notamment au temps des guerres entre les Bulgares et Byzance, n'était pas reconnu par les empereurs byzantins.

Depuis le traité de paix avec Byzance de 863, Boris Ier portait, conformément à une clause de ce traité, le titre d'archonte de Bulgarie. Ce n'est qu'en 869/870, au moment où fut créé en Bulgarie un archevêché autocéphalique dépendant directement du synode patriarcal, que Boris Ier obtint la reconnaissance de l'ancien titre „ethnique” des khans, *ek theou arkhon*, comme son titre royal ainsi les vêtements et les insignes royaux sans la couronne, et le titre de fils spirituel de l'empereur Basile Ier. S'il n'obtint pas la couronne, c'est que les khans bulgares employaient comme symbole de leur pouvoir, le *kamelaukion* ou la tiare.